

PAPER DETAILS

TITLE: Sîf Usûl Düşüncesinde İctihad Bağlamında Muâz Hadisinin Değeri

AUTHORS: Ömer KORKMAZ

PAGES: 909-925

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/914338>

Şif Usûl Düşüncesinde İctihad Bağlamında Muâz Hadisinin Değeri

Ömer Korkmaz

Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi (ROR ID: 05wxkj555)

İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı

Assistant Professor Dr., Çukurova University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law

Adana/Turkey

okorkmaz@cu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8070-5398

The Value of the Mu'adh Hadith in the Context of Ijtihad in the Thought of Shi'i's Usul

Abstract

When Mu'adh was sent to Yemen as governor, the hadith that describes the answer of Mu'adh which "I will rule with Qur'an, sunnah, and my opinion." to the Prophet's question that "What will you rule with? is known as the Mu'adh hadith. This hadith was accepted by the majority of Sunni scholars and was used to prove that it was one of the shar'i proofs of the qiyas. On the other hand, since the Shi'i scholars did not accept the qiyas, they rejected this hadith and claimed that it was false. However, the Shi'i scholars argued that even if it is accepted to be true, this hadith shows that it is not permissible to apply to the qiyas in the presence of the Nass (Qur'an and Sunnah), and also stated that this can not be evidence of the qiyas. In addition, they do not accept the famous form of the Mu'adh hadith, as well as they put forward another variant of the hadith which states that "In the resolution of issues that have no verdict in Qur'an 'and Sunnah, should be asked to the Prophet". The highlighting of the narrative, which states that "Mu'adh asked the Prophet and waited for an answer on a subject that he could not find any Nass", had a very important result in favor of Shi'a. This is because the Mu'adh hadith, which is famous in Sunni sources, both shows that the qiyas is a shar'i evidence and contradicts the idea of imams that must be found in every period. However, the narrative in the form of "No! Write/ask me, I write to you/I will answer", that supports the understanding of imamah and wants to be consulted to the opinion of the imam, not the qiyas. In this study, it will be examined whether the effect of the understanding of innocent imams on the Mu'adh hadith as false by the Shi'a and how they interpret this hadith which is presented as a strong proof of the qiyas.

The Mu'adh Hadith, presented by the Ahl al-Sunnah as a strong proof of qiyas, contains information contrary to the idea of imamate and the existence of the imam. Because if there is ijthad, an imam will not be needed. As mentioned in the research, the imam to Shi'a is both the source and interpreter of the Nass. Therefore, the presence of the imam hinders someone else's ijthad. For this reason, the Shi'a usulists argue that the Mu'adh Hadith is not sahih, and even if it was

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism

Geliş/Received: 01 Ocak/January 2020 | **Kabul/Accepted:** 08 Mayıs/May 2020 | **Yayın/Published:** 20 Eylül/September 2020

Atıf/Cite as: Ömer Korkmaz, "Şif Usûl Düşüncesinde İctihad Bağlamında Muâz Hadisinin Değeri = The Value of the Mu'adh Hadith in the Context of Ijtihad in the Thought of Shi'i's Usul", *Eskiye 42* (Eylül/September 2020), 909-925
<https://doi.org/10.37697/eskiye.668889>

Copyright © Anadolu İlahiyat Akademisi/Anatolian Theological Academy, 06050, Ankara, Turkey | www.anilakademi.com
CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

deemed sahih, it would not point to qiyās as claimed by the Ahl al-Sunnah. In addition, the Shī'a 'ulamā' claim that there is a different variant of the Mu'adh Hadith and that this version of the hadith is more suitable to be proof. According to this version, the Prophet asks Mu'adh "How will you judge if you cannot find the verdict of the case offered to you in the Book of Allah or the Sunnah of the Messenger of Allah?" and when Mu'adh gives the answer "I'll act upon my ra'y and ijthād (ajtahidu bi-ra'yī)", the Prophet says "No! Write/ask me and I will write/answer you.". Therefore, according to this riwayat, Mu'adh would not turn to ijthād for the subjects for which he couldn't find the answers in the Book or Sunnah and, on the contrary, he would have to wait for the answer of the Prophet.

Arguing that qiyās is batil, Shī'a usūlists highlighted this variant of the Mu'adh Hadith. As can be seen, emphasizing this riwayat, which specifies "asking the Prophet and waiting for the answer", reveals a very important outcome in favor of Shī'a. Because in its mashhur (well known) form, the Mu'adh Hadith both shows that ra'y/qiyās is a Shar'i proof and it contradicts the idea of imamate, which is considered to be mandatory at all times, and therefore Shī'a's idea of sunnah. In the riwayat put forward by Shī'a, the answer of the Prophet in the form of "No! Write/ask me and I will write/answer you." emphasizes the idea of imamate and directs people to consult the imam instead of the ijthādi opinion. Accordingly, Shī'a 'ulamā' should not resort to ijthād but ask the ma'sum imam for the solution of a matter that is not included in the Qur'an and Sunnah. As a result, it is understood that the understanding of the ma'sum imam, which plays an important role in the interpretation of the 'Āyāt and the hadith that are in the Sunni sources, is also effective in the interpretation of the Mu'adh Hadith.

Keywords

Islamic Law, Shī'a, Ja'fari, Mu'adh Hadith, Ijthād, Innocent Imām

Şîf Usûl Düşüncesinde İctihad Bağlamında Muâz Hadisinin Değeri

Öz

Muâz hadisi olarak bilinen ve Yemen'e vali olarak gönderildiğinde Hz. Peygamber'in "Ne ile hükmedeceksin?" sorusuna Muâz b. Cebel'in sırasıyla kitapla, sünnetle ve re'yimle şeklinde cevap verdiğinin rivayet edildiği hadis, Sünnî usûl âlimlerinin büyük çoğunluğu tarafından kabul görmüş ve kıyasın şer'î delillerinden biri olduğunu ispat için kullanılmıştır. Buna mukabil Şîf âlimler kıyası kabul etmedikleri için bu hadisi reddetmişler ve batıl olduğunu iddia etmişlerdir. Bununla birlikte Şîf âlimler, sahih olduğu kabul edilse bile bu hadisin nas varken kıyasa başvurulmasının caiz olmadığını gösterdiğini ve kıyasın delillerinden olamayacağını belirtmişlerdir. Ayrıca onlar Muâz hadisini bilinen meşhur şekliyle kabul etmedikleri gibi hadisin "Kur'ân ve Sünnet'te hükmü bulunmayan meselelerin çözümünde Hz. Peygamber'e sorulması gerektiğini" belirten başka bir varyantını öne çıkarmışlardır. "Muâz'ın herhangi bir nas bulamadığı bir konuda Hz. Peygamber'e sorması ve cevabını beklemesi"ni ifade eden rivayetin öne çıkarılması Şia lehine çok önemli bir sonuç doğurmaktadır. Zira Sünnî kaynaklarda meşhur olduğu şekliyle Muâz hadisi hem re'yin/kıyasın şer'î bir delil olduğunu göstermekte hem de her dönemde bulunması zorunlu olan imam fikrine aykırılık arz etmektedir. Buna karşın "Hayır! Bana yaz/sor, ben de sana yazarım/cevap veririm" şeklindeki rivayet ise imamet anlayışını desteklemekte ve kıyasa değil imamın görüşüne müracaat edilmesini istemektedir. Bu araştırmada Şia'nın kıyasın güçlü bir delili olarak sunulan Muâz hadisini batıl olarak nitelermelerinde, masum imam anlayışının etkisinin olup olmadığı incelenerek ilgili hadisi nasıl yorumladıkları ele alınacaktır.

Ehl-i Sünnet tarafından kıyasın güçlü bir delili olarak sunulan Muâz hadisi imamet fikrine ve imamın varlığına aykırı bilgiler ihtiva etmektedir. Araştırmada geçtiği üzere Şia'da imam hem nassın kaynağı hem de yorumcusudur. Dolayısıyla imamın varlığı başkasının ictihad edebilmesine engel teşkil etmektedir. Bu nedenle Şiî usûlcüler Muâz hadisinin sahih olmadığını, sahih olduğu kabul edildiği takdirde de Ehl-i Sünnet tarafından iddia edildiği gibi kıyasa delalet etmediğini savunurlar. Buna ilaveten Şiî âlimler, Muâz hadisinin farklı bir varyantının olduğunu dile getirerek hadisin bu tarihinin delil olmaya daha elverişli olduğunu iddia ederler. Buna göre Hz. Peygamber Muâz'a "Sana arz edilen davanın hükmünü Allah'ın Kitab'ında ve Resûlullâh'ın Sünnet'inde bulamazsan nasıl hükmedeceksin?" diye sorduğunda onun "Re'y ve ictihadımla amel ederim/hükmederim (ectehidu bi-ra'yî)" demesi üzerine Hz. Peygamber "Hayır! Bana yaz/sor, ben de sana yazarım/cevap veririm" demiştir. Dolayısıyla bu rivayete göre Muâz çözümünü Kitap ve Sünnet'te bulamadığı konularda ictihad edemeyecek aksine Hz. Peygamber'in cevabını beklemek zorunda kalacaktır.

Kıyasın batıl olduğunu belirten Şiî usûlcüler Muâz hadisinin söz konusu varyantını öne çıkarmışlardır. Görüldüğü üzere "Hz. Peygamber'e sorması ve cevabını beklemesi"ni ifade eden bu rivayetin öne çıkarılması ve vurgulanması Şia lehine çok önemli bir sonuç doğurmaktadır. Zira Sünnî kaynaklardaki meşhur varyantıyla Muâz hadisi hem re'yin/kıyasın şer'î bir delil olduğunu göstermekte hem de imamet fikrine aykırılık ifade etmektedir. Şia'nın öne çıkardığı rivayette Hz. Peygamber'in "Hayır! Bana yaz/sor, ben de sana yazarım/cevap veririm" şeklindeki cevabı imamet fikrine vurgu yapmakta ve kıyasa yani hür ictihâdî görüşe değil imamın görüşüne müracaat edilmesini istemektedir. Buna göre hükmü Kur'ân ve Sünnet'te yer almayan bir meselenin çözümünde Şiî âlimlerin ictihada başvurmayıp masum imama sormaları gerekmektedir. Sonuç olarak âyetlerin ve Sünnî hadis kaynaklarında yer alan hadislerin yorumlanmasında önemli bir fonksiyon icra eden masum imam anlayışının Muâz hadisinin yorumlanmasında da etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

İslam Hukuku, Şia, Caferî, Muâz Hadisi, İctihad, Masum İmam

Giriş

Sünnî ilim halkaları 2./8. yüzyılın sonlarına kadar Şia mezhebinin anlayışını benimseyenlere¹ açık olmuştur. Bu durumun sonucu olarak her iki grup arasında bilgi geçişkenliğinin olması da normal karşılanmıştır. 190 (805) yılından sonra ise Sünnî toplumdan dışlanan Şia'nın mezhepsel kabullerinin netleşmeye başlaması ve kendi ilim halkalarını sürdürebilecek ilmî birikime kavuşması, müstakil Şiî ilim halkalarının oluşmasına ve iki ekol arasında yorum farklılıklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.²

¹ Şia mezhebi kurumsal olarak o dönemde mevcut olmamakla birlikte mezhebin anlayışını benimseyenler erken dönemlerden itibaren vardı. İlk olarak Hz. Ali ile Muâviye arasındaki mücadelede Hz. Ali'nin yanında yer alan Kûfe yerleşimcileri, daha sonra Emevi iktidarına muhalefet edenler, gaybet ve rec'at anlayışına sahip olanlar burada zikredilebilir. Detaylı bilgi için bk. Cemil Hakyemez, *Şia'da Gaybet İncanı ve Gâib On İkinci İmam* (İstanbul: İsam Yayınları, 2009), 27-41.

² Konuyla ilgili örnek hadisler ve değerlendirmeler için bk. Muhammed Enes Topgöl, "Sünnî-Şiî İkilimine Farklı Bir Bakış: Yeniden İnşa Edilen Hadis Bağlamları", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 41 (2019), 47.

Şia'nın Ehl-i Sünnet'ten ve diğer muhalif gruplardan ayrı olmasını sağlayan birincil etken, üzerine mezheplerini bina ettikleri müstakil hadis ve tarih malzemesine/bilgisine sahip olmalarıdır.³ Dolayısıyla sahip oldukları bu hadis ve tarih malzemesini korumak Şia mezhebi için hayati öneme sahiptir. Bu durum, Şîî âlimlerin anlayışlarına aykırı bilgi ve rivayetlere karşı savunmacı tutum geliştirmelerini ve rivayetleri mezhep anlayışlarına göre yorumlamalarını zorunlu kılmıştır.

Esasen Caferî fıkıh usûlü eserleri incelendiğinde büyük oranda Sünnî eserler ile mutabakat halinde olduğu görülmektedir. İki tarafın en büyük ayrılık noktasını kıyas ve sünnet konusu teşkil etmektedir. Öyle ki Şia'daki hadis rivayeti, kendilerini Ehl-i Sünnet'ten ayıran önemli unsurlardan biri olan imamet fikrini güçlü bir şekilde vurgulamasıyla ön plana çıkar.⁴ Muâz hadisinin içeriğine bakıldığında hem re'yin/kıyasın şer'î bir delil olduğundan bahsetmesi hem de her dönemde bulunması zorunlu olan imam anlayışına, dolayısıyla Şia'nın sünnet fikrine aykırı olması nedeniyle Şia mezhebi tarafından hadis batıl kabul edilmesi doğal karşılanmalıdır. Zira nasların sınırlı meselelerin ise sınırsız olması nedeniyle Sünnî ekollerin kaçınılmaz olarak başvurduğu re'y, icthad ve kıyas yerine onlar bir imamın var olması fikrini koymaktadırlar.⁵ Şia mezhebinin⁶ anlayışına göre imam masumdur ve ilham/vahy alır. Bunun için de kendisi icthada ihtiyaç duymadığı gibi imam dışındaki kişilerin de icthad etmesine gerek yoktur.

Şia'nın imamlarının masum olduğu inancı söz konusu imamların hadislerinin Hz. Peygamber'in hadisleri gibi bağlayıcı olmasını gerektirmiştir. Bunun sonucu olarak da bu anlayış âyetlerin ve Sünnî hadis kaynaklarında yer alan hadislerin yorumlanmasında önemli bir fonksiyon icra etmiştir.⁷ Bu anlamda masum olan imamın kendisi hem kutsal kaynak hem de onun yorumcusu olmuştur.⁸

Günümüzde yapılan araştırmalarda görüldüğü üzere ilk dönem Şîî âlimler tarafından kıyasa mesafeli durulmuş ya da karşı tutum geliştirilmiş olsa da onlar tarihi seyir içerisinde kıyas adıyla olmasa da akli delil adı altında kıyası kullanmışlardır. Bu nedenle Caferî fakihler arasında birbirlerine karşı kıyası kullandıklarına dair ithamlar olmuştur. İlk dönemde kıyası reddetmek esas olmakla birlikte olgunlaşma döneminde tevil yöntemi ile belirli sınırlar içerisinde kıyas kabul edilmiştir.⁹ Bu çalışmada Caferî fakihlerin kıyası kabul ettikleri ya da etmedikleri ile ilgili bir yargıya ulaşmak amaçlanmamaktadır. Çalışmanın amacı özellikle kıyasa karşı reddiyeci bir duruş benimsenen ilk dönemlerde Şîî âlimlerin, Sünnî gelenekte kıyasın önemli delillerinden biri kabul edilen Muâz

³ Bekir Kuzudişli, "Şia'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 60.

⁴ Kuzudişli, "Şia'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar", 59.

⁵ Sefa Atik, *Sünniliğin İzinde Caferî Fıkıh Usulünde Akıl* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 73.

⁶ Araştırma boyunca Şia mezhebi ile inanç esasları açısından İmamiyye Şiası ile onun fıkıh mezhebi olan Caferî mezhebi kastedilmektedir.

⁷ Kuzudişli, "Şia'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar", 61.

⁸ Atik, *Sünniliğin İzinde*, 23.

⁹ Caferî fakihlerin kıyasa karşı tutumunun değişim ve gelişimi ile ilgili detaylı bilgi için bk. Atik, *Sünniliğin İzinde*, 217-234.

hadisine yaklaşımlarını göstermektedir. Ayrıca Şia'nın masum imam anlayışının Muâz hadisinin batıl olarak nitelenmesinde etkisinin olup olmadığı incelenerek ilgili hadisin nasıl yorumlandığı ele alınacaktır.

1. Muâz Hadisi ve Sünnî Eserlerde Muâz Hadisinin Kaynak Değeri

Muâz hadisi olarak bilinen rivayet şöyledir:

“Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel'i Yemen'e vali ya da kadı olarak gönderirken aralarında şöyle bir konuşma geçmiştir:

Hz. Peygamber: Sana bir dava getirildiğinde ne ile hüküm vereceksin?

Muâz b. Cebel: Allah'ın Kitâbı'nda bulunan hükümler ile hükmedeceğim.

Hz. Peygamber: Eğer Allah'ın Kitâbı'nda o hükmü bulamazsan ne yapacaksın (nasıl hükmedeceksin)?

Muâz b. Cebel: Resûlullâh'ın sünnetinde bulunan hükümler ile hükmedeceğim.

Hz. Peygamber: Söz konusu davanın hükmünü Resûlullâh'ın Sünnet'inde bulamazsan nasıl hükmedeceksin?

Muâz b. Cebel: Re'y ve ictihadımla amel ederim (hükmederim).

Bunun üzerine Hz. Peygamber elini onun göğsüne koyarak şöyle dedi: Resûlullâh'ın resûlünü Resûlünün razı olacağı şeye muvaffak kılan Allah'a hamdolsun”.

Muâz hadisi değişik varyantlarıyla birçok hadis ve fıkıh kitaplarında bulunmaktadır. Örneğin bu hadis Ebû Dâvûd Tayâlisî (öl. 204/819) tarafından tasnif edilen ve türünün ilk örneği kabul edilen¹⁰ *el-Müsned*¹¹ isimli eserde mevcuttur. İmam Şâfiî (öl. 204/820) de *el-Ümm* adlı eserinde iki yerde bu hadisle istidlal etmiş,¹² hadisin sıhhatiyle ilgili herhangi olumsuz bir ifade zikretmemiştir. Hadisle istidlal etmiş olması onun indinde bu hadisin sahih ve makbul olduğuna delalet etmektedir.

Muâz hadisi Buhârî'nin (öl. 256/870) *Sahih*'inde geçmemekle birlikte Buhârî söz konusu hadisin senedinde bulunan bir raviyle ilgili değerlendirme yapmaktadır. Buhârî *Tarih*'inde Hâris b. Amr'ın adının sadece bu rivayette geçtiğini belirterek ravinin mechûl olduğunu ima etmekte ve bu senedle gelen Muâz hadisinin sahih olmadığını belirtmektedir. Ayrıca bu isnad zincirinin mürsel olduğunu ifade etmektedir.¹³

Muâz hadisi Müslim'in (öl. 261/875) *Sahih*'inde zikredilmemektedir. Ancak Tirmizî¹⁴

¹⁰ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd Tayâlisî, *Müsnedu Ebî Dâvûd Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Cize: Dâru Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1419/1999), 1/454.

¹¹ M. Yaşar Kandemir, “el-Müsned”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/103; Halit Özkan, “Tayâlisî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/189.

¹² Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas Şâfiî, *Kitâbü'l-Üm* (Beyrut: Dâru'l-marife, 1410/1990), 6/216; Şâfiî, *Kitâbü'l-Üm*, 7/315.

¹³ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi Buhârî, *et-Târihu'l-kebir* (Haydarâbâd: Dâru'l-maârifî'l-Osmâniyye, 1361-1364), 2/277.

¹⁴ Muhammed b. İsmâ Tirmizî, *Sunenu't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî, 1975), “Ahkâm” 3.

(öl. 279/892), Ebû Dâvûd¹⁵ (öl. 275/889) ve Dârimî'nin¹⁶ (öl. 255/869) *Sünenleri*, Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) *Müsned'i*,¹⁷ Tahâvî'nin (öl. 321/933) *Şerhu Müşkili'l-âsâr*,¹⁸ Taberânî'nin (öl. 360/971) *el-Mu'cemu'l-kebîr*'i¹⁹ ve Beyhakî'nin (öl. 458/1066) *es-Sünenü'l-kubrâ*'sı²⁰ ile *es-Sünenü's-suğrâ*'sı²¹ gibi hadis eserlerinde söz konusu hadise yer verilmektedir. Ayrıca aşağıda yer verileceği üzere erken ve geç dönem birçok fıkıh ve fıkıh usûlü kitaplarında da bu hadise yer verilmiştir.

Muâz hadisinin sıhhati konusunda özellikle hadisçiler arasında önemli tartışmalar yapılmaktadır.²² Ancak bu değerlendirmelerin odak noktasını hadisin ravileri arasında mechul olan kimseler oluşturmaktadır. Öncelikle hadisi Muâz b. Cebel'den rivayet edenler hakkında isim verilmeksizin “Muâz'ın ashabı (arkadaşları)”, “Muâz'ın arkadaşlarından bir kısım insanlar” şeklinde “nâs”, “ünâs” ve “ricâl” gibi bir topluluğu ifade eden tabirler kullanılmaktadır. Bu insanların ise kim oldukları bilinmemektedir (mechûl). Ayrıca hadisi Muâz'ın ashabından rivayet eden Hâris b. Amr es-Sekafî'nin de ismi sadece bu rivayette geçmekte olup kendisi tanınmamaktadır (mechûl'l-hâl).²³

Muâz hadisine hadisçiler tarafından yöneltilen bir diğer tenkit noktası onun mürsel olduğudur.²⁴ İlgili rivayetin bazı varyantlarında hadis Muâz zikredilmeksizin Muâz'ın ashabından rivayet edilmektedir. Sahabi olan ravi atlanıldığı için hadis mürsel olmaktadır. Bu da hadisin zayıf olduğu noktasında eleştirilmesine neden olmuştur.

¹⁵ Ebû Dâvûd Suleymân b. Eş'as Ezdî Sicistânî, *Sunenu Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddîn (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.), "Akdiye" 11.

¹⁶ Abdullâh b. Abdurrahmân Dârimî, *Sunenu'd-Dârimî*, thk. Huseyn Selim Esed (Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 2000), 1/267.

¹⁷ Ahmed b. Muhammed İbn Hanbel, *Musnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb Arnâût - Âdil Murşid (b.y.: Muessesetu'r-Risâle, 2001), 36/333.

¹⁸ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1415/1994), 9/212.

¹⁹ Ebû'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdi b. Abdulmecid Selefî (Kâhire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1994), 20/170.

²⁰ Ahmed b. Huseyn b. Ali Beyhakî, *es-Sunenu'l-kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ' (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 10/195.

²¹ Ahmed b. el-Huseyn b. Ali Beyhakî, *es-Sunenu's-suğrâ*, thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acî. (Pakistan: Câmi'atu'd-Dîrâsâtî'l-İslâmiyye, 1989), 4/130.

²² Hadisin sıhhatiyle ilgili detaylı değerlendirmeler için bk. Şaban Çiftçi, “Hadis Eğitiminde Usul-Pratik Bütünlüğü “Muâz Hadisi” Örneği”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 11/2 (2015), 55-64; Sema Gül, “Muâz b. Cebel'in Yemen'e Gönderilmesiyle İlişkilendirilen Rivâyetlerin Şekil Yönünden Tahlili”, *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2015), 183-208; Mehmet Macit Sevgili, “Bir Usûlcü Olarak Cüveynî'nin Hadisçiliği ve Hadisçiliğine Dâir Tartışmalar -“Muâz Hadisi” Özelinde-”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/37 (2018), 226-240; Yusuf Akgül, “Fıkıh Usulüne Kaynaklığı Açısından Muâz Hadisinin Tahlili ve Tenkidi”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/14 (2018), 193-222.

²³ Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Sa'îd ez-Zâhirî İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.), 7/111-113; Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Sa'îd ez-Zâhirî İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/82.

²⁴ Tirmizî, “Ahkâm” 3; Taberânî, *Mu'cem*, 20/170; Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer Dârekutnî, *el-İlelu'l-vâride fî'l-ehâdisi'n-nebeviyye*, thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh (Riyâd: Dâru Taybe, 1985), 6/88.

Ancak Said b. Müseyyeb'in dışında kimsenin mürselini kabul etmeyen ve onunla amel etmeyen İmam Şâfiî'nin -yukarıda geçtiği üzere- bu rivayeti bazı hususlarda delil olarak kullanması onun nezdinde bu rivayetin muttasıl varyantlarının bulunduğu ve kendisinin de bu rivayetleri esas aldığı şeklinde yorumlanabilir. Dolayısıyla rivayetin mürsel olarak aktarılmasının Muâz hadisinin sıhhati açısından bir nakîsa teşkil etmeyeceği söylenebilir.

Muâz hadisi bazı hadisçiler tarafından hadis tekniği açısından zayıf olarak nitelendirilse de usûlcülerin büyük çoğunluğu tarafından kabul görmüş, onlar tarafından kıyasın/ictihadın dayanaklarından biri olarak zikredilmiştir. Örneğin Cessâs (öl. 370/981) Muâz hadisini kitaplarında birçok farklı konuda delil olarak kullanmaktadır. Mesela *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ında, sıhhatiyle ilgili olumlu ya da olumsuz bir kanaat bildirmeden "iki durumda Hz. Peygamber hayatta iken dahi ictihad edilebileceğine" delil olarak sunmaktadır.²⁵ Tahâvî'nin *Muhtasar*'ı üzerine yazdığı şerhte ise Cessâs, kâdînin/hâkimin nas bulunmayan hususta re'y ve ictihad ile hüküm verebileceğini belirterek Muâz hadisini delil getirmekte ve bu hadisin birçok tarikle rivayet edildiğini, ancak uzatmamak için isnadlarını yazmadığını ifade etmektedir.²⁶ Cessâs, Muâz hadisinin sıhhatiyle ilgili tartışmalara ise usûl kitabında yer vermekte ve hadisin sahih olduğunu detaylı bir şekilde ele almaktadır.

Cessâs, usûl kitabında Muâz hadisine iki ayrı konuda yer verir. Öncelikle o, ictihad ve re'ye kıyas olmadığı zaman başvurulması gerektiğini delillendirirken Muâz hadisini zikreder ve bu hadisi "Hz. Peygamber'den rivayet edilen insanların/ümmetin/âlimlerin kabul ile telakki ettikleri, yaygın (şâyi') bir nakil" şeklinde tanımlar ve hadisle ilgili kanaatini belirten bir ifade kullanır.²⁷ Ona göre bu hadisin Muâz'ın ashâbı denilen mechul bir topluluktan rivayet edilmiş olması hadisin sıhhatine zarar vermez. Bilakis Muâz'ın ashâbına izafe edilmesi hadisin sahih olduğunu teyit eden bir durumdur. Zira Muâz'ın ashâbı sîka kimseler olup rivayetleri makbul şahıslardır. Ayrıca bu hadis insanların/ümmetin/âlimlerin kabulüne mazhar olmuş, meşhur ve müstefiz bir rivayettir. Hiç kimse hadisin ravilerini inkâr etmediği gibi hadisi de red detmemiştir.²⁸

Cessâs, Muâz hadisinin mürsel²⁹ olduğuna dair yöneltlen eleştiriye de cevap verir. Ona göre bu gibi insanların/ümmetin/âlimlerin kabulüne mazhar olan haberlerin

²⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 1415/1994), 2/266.

²⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. İsmetullâh İnâyetüllâh Muhammed vdğ (Beyrut: Dâru Beşâiri'l-İslâmiyye - Dâru's-Sirâc, 2010), 8/23.

²⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl* (Kuveyt: Vezâretü'l-Evkâfi'l-Kuveytiye, 1994), 2/318.

²⁸ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 4/44-45.

²⁹ Hanefî usûlcüler sahabe sonrası özellikle dördüncü tabaka mürselleri hakkında ihtilaf etmişlerdir. Örneğin Kerhi'ye göre bu tabaka mürsellerinin hepsi delil iken İsa b. Eban'a göre sadece Muhammed b. Hasan gibi ilmiyle meşhur râvilerin mürselleri delil kabul edilir. Ancak Hanefî usûlcüler sahabe dönemine ait mürsellerin delil olacağı hususunda görüş birliği içerisinde. bk. Fatih Orhan, "İmam Serahsî'nin

önemli bir özelliği zaten mürsel şekilde rivayet edilmeleridir. İctihadın ve kıyasın meşruiyetiyle ilgili birçok habere yer veren Cessâs'a göre metinleri ve tarikleri muhtelif olmakla birlikte bu tür haberlerin ortak noktası “meydana gelen olaylarda ictihada başvurulmasının mubah olduğu”dur.³⁰ Hatta Cessâs'a göre ictihadın meşru olduğuna dair ilim ifade eden o kadar çok haber vardır ki meseleyi uzatmak hoş karşılanmadığı için bu rivayetlerin isnadları hazfedilmiştir. Zira bu tür haberler ilim ehli katında meşhur haberlerdir (yani isnadlarını zikretmeye ihtiyaç yoktur).³¹ Ayrıca Cessâs, Musa b. Ubeyde'nin Abdullah b. Utbe'den rivayet ettiğini söylediği benzer bir hadis nakletmektedir. Bu hadiste Hz. Peygamber'in Muâz ile Ebû Musa el-Eş'arî'yi Yemen'e gönderdiği ve Hz. Peygamber ile Muâz ve Ebû Musa el-Eş'arî arasında yine meşhur Muâz hadisindeki diyalogun yaşandığı belirtilmektedir.³²

Muâz hadisini destekleyen bir diğer delil, ortaya çıkan yeni olaylarda sahabenin -şüpheye mahal bırakmayacak şekilde- kıyas ve ictihada başvurmasıdır. Cessâs'a göre sahabenin kıyas ve ictihad yaptığına dair rivayet edilen haberler kesin bilgi ifade eden mütevatir haberlerdir. Sahabiler “re'yimle ictihad ediyorum”, “bu hususta görüşüm şudur” gibi ifadelerle kıyası kullanmışlar, başkalarına kıyas yapmalarını tavsiye etmişler ve bu davranışı kerih görmemişlerdir. Tâbiîn ve daha sonraki âlimler de benzer şekilde davranmışlardır. Onların birçok konuda ihtilaf etmiş olmaları da kıyas ve ictihad yoluyla amel ettiklerini bize kesin bir şekilde göstermektedir.³³

Usûlcülerin çoğunun Muâz hadisi ile ilgili yaklaşımları Cessâs'ın değerlendirmelerine yakındır. Bâcî (öl. 474/1081), Şîrâzî (öl. 476/1083), Cüveynî (öl. 478/1085), Sem'ânî (öl. 489/1096), Gazzâlî (öl. 505/1111) ve Osmanlı dönemi hukukçularından Molla Hüsrev (öl. 885/1480) gibi birçok usûlcü Muâz hadisinin usûlcüler nezdinde makbul bir hadis olduğunda hemfikirdir. Bu usûlcülere göre Muâz hadisi insanların/ümme'nin/âlimlerin kabul ettikleri bir hadis olmuştur.³⁴ Bu derece kabule mazhar olmuş bir hadisin mürsel olmasında³⁵ ve ravilerinin mechûl olmasında bir sakınca

Hanevî Haber Teorisinin Oluşumundaki Rolü”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2019), 52.

³⁰ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 4/45-46.

³¹ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 4/47.

³² Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 4/49.

³³ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 4/52.

³⁴ Ebû'l-Velîd Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl fi' ahkâmî'l-usûl*, thk. Abdulmecîd Türkî (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2008), 2/585-586; Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî Şîrâzî, *et-Tebîrâ fi usûli'l-fıkḥ*, thk. Muhammed Hasen Heyto (Dimaşk: Dâru'l-fikr, 1403), 1/425; Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed Sem'ânî, *Kavâtü'ul-edille fi'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan İsmâîl (Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1999), 2/94; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed Abdüsselâm Abdüşşâfi (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1993), 1/293; Muhammed b. Ferâmûz Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl fi şerhi Mirkâtî'l-vusûl* (Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye, 1312), 436.

³⁵ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 1/293.

yoktur.³⁶ Ayrıca bu hadisi, hiç kimse reddetmemiş, ta'n etmemiş ve inkâr etmemiştir.³⁷ Böyle yaygınlık kazanan bir hadisin isnadını araştırmaya gerek yoktur.³⁸ Bu hadis, sahîh hadis kitaplarında (sıhâh) mevcut olup sıhhati üzerinde ittifak bulunmaktadır ve manası tevile ihtiyaç duyulmayacak kadar açıktır.³⁹

Muâz hadisi Sünnî kaynaklarda -yukarıda da geçtiği üzere- başta kıyas ve ictihadın temel referanslarından kabul edilir. Bununla birlikte birçok alanda kaynak gösterilen ve delil olarak sunulan meşhur bir rivayettir. Bu hadis, İslam hukukunda devletin üç temel esası olan yasama, yürütme ve yargının temellendirilmesi bağlamında ortak referans olarak kullanıldığından ayrı bir ehemmiyete sahiptir. Şöyle ki bu rivayet yasama/teşri alanında kaynak olarak gösterilirken İslâm yargılama hukukunda da hâkimin hüküm verirken neye bağlı kalacağı noktasında da temel teşkil etmektedir. Ayrıca bu hadis, yargı ve yürütmenin kesin çizgilerle ayrıldığı bir dönemde yürütme erki açısından da temel esas kabul edilebilir.⁴⁰

2. Şia Mezhebine Göre Muâz Hadisinin Kaynak Değeri

Mezheplerin hukuk inşasında kullandıkları sistemlerinin ve yöntemlerinin benzerlik içermesi olağandır. Bu nedenle Şîîlerin Sünnî ekolden birtakım yöntemleri ayıran devralarak geliştirdikleri söylenebilir. Nitekim Müderrisî'ye göre Şeyh Tûsî (öl. 460/1068), Sünnî hukukun önemli bir kısmını Şîî hukuka dâhil etmiştir. Şîî hukukçu Musevî'ye göre Muhakkik el-Hillî (öl. 676/1277) ve Allâme el-Hillî (öl. 726/1325) eserlerindeki ictihad ve taklid konularındaki teorileri, Gazzâlî, Râzî (öl. 606/1210) ve Âmidî'nin (öl. 631/1233) eserlerinden esinlenerek kaleme alınmıştır. Şia'da ictihadın İslam hukukçuları tarafından kullanılmasını ve bu kavrama fıkıh çalışmalarında yer verilmesini sağlayan ilk bilgin ise Muhakkik el-Hillî'dir.⁴¹

Şia mezhebi Sünnî ekolden birtakım yöntemleri almış olmakla birlikte iki tarafın en büyük ayrılık noktasını kıyas ve sünnet konuları teşkil etmektedir. Zira bu iki konu Şia mezhebi için hayati öneme sahip olan imamet fikriyle doğrudan ilgilidir. Şîî hadis literatürünün oluşması ve kabul görmesi Şia'da imamet anlayışının benimsenmesine ve Şîî kelimcilerin argümanlarını yeni oluşan Şîî rivayetler üzerinden temellendirmelerine yol açmıştır. Bu durum aynı zamanda Şia mezhebinin kendi kabullerine aykırı bilgi ve rivayetleri de imamet anlayışlarına göre yorumlamalarını zorunlu

³⁶ Bâcî, *İhkâmu'l-fusûl*, 2/586.

³⁷ Bâcî, *İhkâmu'l-fusûl*, 2/586; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 1/293.

³⁸ Bâcî, *İhkâmu'l-fusûl*, 2/586; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 1/293.

³⁹ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rükniüddin Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf Tâî Nîsâbü'rî Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fıkıh*, thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyda (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997), 2/17. Cüveynî'nin bu hadisin sahîh hadis kitaplarında (sıhâh) mevcut olup sıhhati üzerinde ittifak bulunduğunu söylemesi bazı hadisçiler tarafından kendisine çok ağır eleştiriler yöneltilmesine sebep olmuştur. bk. Sevgili, "Cüveynî'nin Hadisçiliği ve Hadisçiliğine Dâir Tartışmalar", 235-240.

⁴⁰ Muâz hadisinin yargılama alanındaki konumu için bk. Nasî Aslan, *İslâm Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri* (Adana: Karahan Kitabevi, 2019), 43.

⁴¹ Cemil Hakyemez, "Şii İmamîyye Fıkıhının Teşekkül Süreci ve İmamet", *Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2008), 30-32.

kılmıştır. Nitekim Şia'nın hicri üçüncü yüzyılın ortalarına doğru tamamen imam merkezli bir dini düşünceyi kabul etmesi, onların kelam ve hukuk anlayışlarını ciddi olarak biçimlendirmiş ve bu anlayışı destekleyen yeni rivayetler ya da bağlamlar oluşturulmuştur. Onların ictihad ve kıyas hususlarındaki yaklaşımı ve konuyla ilgili rivayet edilen hadisler, bu ayrışmanın ürünüdür ve bu noktada esas belirleyici faktör imamet meselesi olmuştur.⁴²

Şii hadisçiler ile Şeyh Müfîd (öl. 413/1022), Şerîf Murtaza (öl. 436/1044) ve Tûsî gibi ilk usûlcülere göre kıyas mutlak geçersiz/batıl bir akıl yürütmedir.⁴³ Onların temel gerekçeleri kıyasın şer'î delil olarak kullanılabileceğine dair bir delilin mevcut olmamasıdır. Şîî ilim adamları, kıyasın hüccet olduğuna dair Sünnî âlimler tarafından sunulan tüm delilleri ya farklı şekilde yorumlamışlar ya da sıhhatlerini inkâr etmişlerdir. Bu delillerden birisi de araştırma konumuz olan Muâz hadisidir.

2.1. Muâz Hadisinin Sıhhati

Ehl-i Sünnet tarafından kıyasın şer'î bir delil olduğu ispat edilirken kullanılan Muâz hadisinin senedinde -daha önce de geçtiği üzere- meçhûl raviler bulunmaktadır. Muâz b. Cebel'den rivayet edenler hakkında "Muâz'ın ashâbı (arkadaşları)", "Muâz'ın arkadaşlarından bir kısım insanlar" şeklinde "nâs", "ünâs" ve "ricâl" gibi bir topluluğu ifade eden genel bir tabir kullanılmaktadır. Bu durum bazı Sünnî hadisçiler gibi Şîî usûlcüler tarafından da rivayetin eleştirilmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Ehl-i Sünnet'in çoğunluğu tarafından kıyas ve ictihadı ispat sadedinde bir delil olarak ileri sürülen ve kıyas ve ictihadın sahabe tarafından da kullanıldığına işaret eden güçlü bir delil olma özelliğini taşıyan Muâz hadisi, Şîî usûlcüler tarafından râvîleri meçhul bir haber-i vâhid olarak nitelendirilmiştir.

Şîî usûlcülere göre kesin bilgiyle temellendirilmesi gereken usûl konularında âhâd türü rivayetlerin delil olarak kullanılması doğru bir tutum değildir.⁴⁴ Ayrıca haber-i vâhidlerle usûl konuları ispat edilse bile Muâz hadisi bu konuda delil olmaya elverişli değildir. Zira bu hadisin senedinde yer alan raviler meçhûl şahsiyetlerdir.⁴⁵ Çünkü ravisi Muğîre b. Şu'be'nin kardeşinin oğlu Haris b. Amr'dır. Haris de bu rivayeti Hıms'lı birkaç kişiden rivayet etmiştir. Ancak Haris bu hadisten başka bir hadis ile bilinmeyen bir şahıstır. Dolayısıyla rivayette cehalet illeti bulunmaktadır.

Şîî âlimler tarafından Muâz hadisinin sıhhatine yöneltilen bir diğer eleştiri de hadisin mürsel olduğudur. Onlara göre bu hadis mürsel olduğu için de hüccet değeri

⁴² Hakyemez, "Şii İmamîyye Fıkhnın Teşekkül Süreci ve İmamet", 21-22; Kuzudişli, "Şia'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar", 59.

⁴³ Alemü'l-hüdâ Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî Şerîf Murtazâ, *ez-Zerîa ilâ usûli's-şer'a*, thk. Ebü'l-Kâsım Gürci (Tahran: y.y., 1346), 2/675; Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî Tûsî, *Uddetü'l-usûl*, thk. Muhammed Rıza el-Ensârî el-Kummî (Kum: y.y., 1417), 2/665-669.

⁴⁴ Şerîf Murtazâ, *ez-Zerîa*, 2/773; Tûsî, *Uddetü'l-usûl*, 2/718.

⁴⁵ Şerîf Murtazâ, *ez-Zerîa*, 2/774-775; Tûsî, *Uddetü'l-usûl*, 2/710.

yoktur.⁴⁶ Ayrıca Muâz hadisinin insanların/ümme'tin/âlimlerin kabulüne mazhar olduğu iddiası da doğru değildir. Onlara göre insanların/ümme'tin/âlimlerin asırlardır bu haberi kabul ile telakki ettikleri bilinen bir durum olmadığı gibi bu tür haberlere karşı yeknesak bir tutum söz konusu değildir.⁴⁷ Muâz hadisi ve benzeri haberleri kabul edenler olduğu gibi kabul etmeyenler de mevcuttur.⁴⁸

2.2. Muâz Hadisinin Kıyasa Delaleti

Şiî âlimler tarafından Muâz hadisinin senedine ve sıhhatine yöneltelen eleştiriler bazı Sünnî hadisçilerin eleştirileriyle örtüşmektedir. Ancak Şiî âlimler Sünnî hadisçilerden farklı olarak senedinin tahlili yanında ayrıca metin tahlili yaparak hadisin kıyasa delalet etmeyeceğini savunmaktadırlar.

Bilindiği üzere Muâz hadisinde re'y lafzı kullanılmaktadır. Şiî âlimlere göre Ehl-i sünnet âlimler hadiste geçen re'y lafzını yanlış anlamaktadırlar. Re'y lafzının hadis ve sahabe kavillerindeki kullanım alanına bakıldığında kıyası da içine alan çok geniş bir anlam sahasına sahiptir. Buna göre re'y lafzı kayıtlardan bağımsız olarak kullanıldığında iddia edilenin aksine kıyasla elde edilen neticeye münhasır olmayıp şüphe, itiraz ve ihtilafa açık istidlal ile elde edilen neticeye şamildir. Ayrıca nassın zahirine ya da zahire istinad edilerek yapılan istidlallerin dikkate alınmasıyla varılan sonuca da bu kavram ıtlak olunmaktadır.⁴⁹

Şiî âlimler, Muâz hadisindeki ve sahabeden nakledilen birçok ifadedeki re'y lafzının kıyas ve icthaddan daha geniş bir anlama sahip olduğunu ayrıntılı şekilde izah etmeye çalışırlar. Örneğin "bir şahit ve yeminle yargılama yapılabileceği İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'nin re'yidir" denildiğinde burada anılan âlimlerin re'yerinin dayanağı kıyas değil, haberdur. Aynı şekilde "Ebû Hanîfe'nin re'yine göre iddetle dikkate alınacak ölçü tuhur değil hayızdır" denildiğinde onun dayanağı kıyasa muhalif bir çeşit istidlaldir. Dolayısıyla bu ve benzeri kullanımlarda sahabenin kendi yaklaşımını re'y lafzıyla dile getirmesi onların şer'î hususlarda kıyas ile amel ettiklerini göstermez. Bu ve benzeri örneklerde görüldüğü üzere bilgi gerektiren delillere dayanılarak elde edilmiş olan çıkarımlara re'y denilmiştir. Dolayısıyla Muâz hadisinde bahsi geçen re'y lafzının da nassa dayanılarak ulaşılan sonuç anlamında re'y olması pekâlâ imkân dâhilindedir.

Şiî âlimler, re'y lafzının bu gibi farklı anlamlarda kullanıldığını birçok örnekle izah ederler.⁵⁰ Netice olarak, onlara göre Muâz hadisi sahih olmadığı gibi söz konusu hadiste geçen "re'yimle icthad ederim, re'yimle amel ederim" gibi ifadeler kıyasın

⁴⁶ Ebû'l-Kâsım Necmüddîn Ca'fer b. el-Hasen b. Ebî Zekerıyyâ Yahyâ el-Hüzelî Muhakkık el-Hillî, *Meâricü'l-usûl*, thk. Muhammed Hüseyin er-Rızavî (Kum: Müessesetü'l-Âl-i Beyt, 1403), 193; Şeyh Muhammed Rıza Muzaffer, *Usûlü'l-fıkıh* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi'l-Matbûât, 1410/1990), 2/167.

⁴⁷ Şerîf Murtazâ, *ez-Zerîa*, 2/774; Tûsî, *Uddetü'l-usûl*, 2/711.

⁴⁸ Mustafa Hayta, *Klasik Dönem Şiî-İmâmî Fıkıh Usulü Anlayışı* (Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2014), 249.

⁴⁹ Şerîf Murtazâ, *ez-Zerîa*, 2/776-780.

⁵⁰ Re'y ile ilgili Şiî usûlcüler tarafından yapılan yorumlar için bk. Hayta, *Şiî-İmâmî Fıkıh Usulü Anlayışı*, 245-249.

şer'î bir delil olduğuna delalet etmez. Ayrıca hadiste Muâz ictihad edeceğini ifade etmiş; fakat ne üzerinde ictihad edeceğini söylememiştir.⁵¹ O halde haberin şu anlama geleceği inkâr edilemez: “Bir hâdise hakkında Kitap ve Sünnet'te -eğer Allah'ın Kitap ve Sünnetteki hükmüne ancak ictihadla ulaşılacaksa ve hüküm bu ikisinin zâhirinden anlaşılamiyorsa- Allah'ın hükmünü buluncaya dek ictihad ederim.” Anlam böyle takdir edildiğinde kıyas taraftarlarının “ortak illetten hareketle aslın hükmünü fer'e vermek”⁵² şeklindeki kıyas tanımına buradan bir delâlet veya bu tanıma doğrulayacak bir durum söz konusu olmayacaktır.⁵³

2.3. Muâz Hadisinin Farklı Varyantı

Günümüzde yapılan bazı çalışmalarda Şîî âlimlerin rivayetler karşısındaki tutumları dikkate alındığında önemli iki unsur öne çıkmaktadır. Özellikle Şia ile Ehl-i Sünnet arasındaki ihtilaflı konularda rivayetlerin oluşturulmasında ve yorumlanmasında bu iki husus Şia'nın genel karakterini oluşturmaktadır. Bunlardan birincisi Şîî hadislerdeki imamet vurgusudur. Bu husus rivayetlerde sadece imamete yer verme ve imamın varlığını ispat etmenin ötesinde rivayetlerin imam merkezli yorumlanmasını, eğer yorumlanamiyorsa reddedilmesini ifade etmektedir.

Esasen Sünnî literatürdeki hadisler ile Şîî literatürdeki hadisler arasındaki en temel fark, Şîî hadislerde “imam”ın varlığı ve fonksiyonu olarak belirlenebilir. Şia'ya göre imamlardan rivayet edilen hadisler ile Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadisler arasında bir fark bulunmadığı gibi⁵⁴, mevcut hadislerin yorumlanmasında da mason imam anlayışı önemli bir faktör olmaktadır. Nitekim Şia'daki hadis rivayeti kendilerini Ehl-i sünnetten ayıran önemli unsurlardan biri olan imamet fikrini güçlü bir şekilde vurgular.⁵⁵ Özellikle imamet konusu önce çocuk imamlar meselesiyle sonrasında ise küçük ve büyük gaybetle Şia için aşılması gereken önemli bir soruna dönüşmüştür.⁵⁶ Bu bağlamda gelişen olaylara karşı bir yandan çeşitli eklemeler suretiyle rivayetler oluşturulmuş, diğer yandan Ehl-i sünnetteki hadisleri kendi lehlerine kullanmaya çalışmışlardır.⁵⁷

Rivayetler karşısında Şia'nın genel karakterini oluşturan ikinci husus ise ihtilaflı konularda muhalife karşı konumlanmadır. Bu durum Şîî anlayışın genel itibarıyla tepkisel bir zemin üzerine bina edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Şîî rivayetlerin kabulünde muhalife göre konumlanmanın bir yorumlama biçimi olduğu görülür. Onlara göre çelişen iki hadisten hangisinin doğru olduğunu bulma metotla-

⁵¹ Şerîf Murtazâ, *ez-Zerîa*, 2/776-777.

⁵² Şerîf Murtazâ, *ez-Zerîa*, 2/779.

⁵³ Hayta, *Şîî-İmâmî Fıkıh Usulü Anlayışı*, 250.

⁵⁴ Kuzudişli, “Şia'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar”, 61.

⁵⁵ Kuzudişli, “Şia'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar”, 88.

⁵⁶ Gaybet inancının Şîî imâmet nazariyesine etkisi için bkz. Hakyemez, *Şia'da Gaybet İnancı*, 203-206.

⁵⁷ Kuzudişli, “Şia'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar”, 88-89. Benzer şekildeki hadisler için bk. Topgöl, “Yeniden İnşa Edilen Hadis Bağlamları”, 45-83.

rından birisinin “kavme (Ehl-i sünnete) muhalefet edenin alınması” şeklinde belirlenmesi bunun sonucu olarak kabul edilebilir. Zira Şia'ya göre doğru yol onlara muhalefet etmekten geçer.⁵⁸ Şia'nın bu anlayışı hukukî konularda özellikle Sünnî uygulamalara aykırı rivayetlerin öne çıkarılmasına sebep olmuştur.⁵⁹

Şiî kaynaklarda ilim ve dua gibi konulardan fikhî meselelere kadar geniş bir yelpazeyi kapsayan belirgin miktarda Ehl-i sünnet ile ortak hadisler bulunmaktadır. Bunların bir kısmı Muhammed el-Bâkır veya Cafer es-Sâdık gibi imamlar kanalıyla nakledilmişken bazıları da Ehl-i sünnet kitaplarında olduğu gibi “tabiûn-sahabe” tarikleriyle kaydedilir. Bu hadisler arasında birçok metin benzer olmakla birlikte iki ekolü ayırıştıran konularda kritik farklılıkların olduğu hadisler de bulunmaktadır. Bu hadislerde yapılan bazı değişiklikler ya da ilaveler Şia lehine önemli sonuçlar doğurabilmektedir.⁶⁰

Şia'nın sahip olduğu imamet düşüncesi ve muhaliflere karşı konumlanma anlayışı, özellikle ihtilafî konularda hadisleri yorumlarken ve haklılıklarını ispatlamak için tutundukları temel argümanları oluşturmaktadır. Muâz hadisi Şia'nın bu yaklaşımının tipik ve bir o kadar da ilginç bir örneğini teşkil etmektedir. Nitekim Ehl-i Sünnet tarafından kıyasın güçlü bir delili olarak sunulan Muâz hadisi imamet fikrine ve imamın varlığına aykırı davranmayı gerektirir. Zira ictihad varsa imama ihtiyaç olmayacaktır. Daha önce de geçtiği üzere imam hem nassın kaynağı hem de yorumcusudur. Dolayısıyla imamın varlığı başkasının ictihad edebilmesine engel teşkil etmektedir.

Şiî usûlcüler Muâz hadisinin sahih olmadığını, sahih olduğu kabul edildiği takdirde de Ehl-i Sünnet tarafından iddia edildiği gibi kıyasa delalet edemeyeceğini vurgularlar. Tüm bu argümanların ardından ise Muâz hadisinin daha sahih bir varyantının olduğunu dile getirerek hadisin bu tarihinin delil olmaya daha elverişli olduğunu iddia ederler. Buna göre Hz. Peygamber Muâz'a “Sana arz edilen davanın hükmünü Allah'ın Kitab'ında ve Resûlullâh'ın Sünnet'inde bulamazsan nasıl hükmedeceksin?” diye sorduğunda onun “Re'y ve ictihadımla amel ederim/hükmederim (ectehidu birayî)” demesi üzerine Hz. Peygamber “Hayır! Bana yaz/sor, ben de sana yazayım/cevap veririm” demiştir.⁶¹ Dolayısıyla bu rivayete göre Muâz çözümünü Kitap ve Sünnet'te bulamadığı konularda ictihad edemeyecek aksine Hz. Peygamber'in cevabını beklemek zorunda kalacaktır.

Şiî usûlcülerin öne çıkardıkları Muâz hadisinin ilgili varyantını İbn Mâce rivayet etmektedir. Ancak İbn Mâce rivayet ettiği bu haberde tek kalmıştır.⁶² Ayrıca

⁵⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb Küleynî, *el-Kâfî*, thk. Ali Ekber el-Gaffârî (Tahran: Dâru'l-kütübî'l-İslâmiyye, 1388/1968), 1/68.

⁵⁹ Hakyemez, “Şii İmamîyye Fıkhnın Teşekkül Süreci ve İmamet”, 21; Kuzudişli, “Şia'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar”, 76-77.

⁶⁰ Kuzudişli, “Şia'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar”, 83.

⁶¹ Şerîf Murtazâ, *ez-Zerîa*, 2/773-774; Tûsî, *Uddetü'l-usûl*, 2/711.

⁶² Muâz hadisinin bu varyantıyla ilgili değerlendirmeler için bk. Mehmet Emin Özafşar, “Polemik Türü Rivâyetlerin Gerçek Mâhiyeti”, *İslâmiyât* 1/3 (1998), 47; Ahmet Özcan, *Muâz ibn Cebel'in Hayatı ve Hadis Rivayetindeki Yeri* (Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SBE, 2013), 61-62.

Bâcî, usûlünde benzer rivayeti muallak olarak nakletmekte ve hadis ile ilgili değerlendirmelerde bulunmaktadır. O, Muâz hadisinin bu varyantının kıyasın delili olarak kullanılan diğer varyantı kadar meşhur olmadığını belirterek, tercih noktasında mukayese edilemeyeceğini söylemektedir. Zira selef, Muâz hadisini kabul ederek onunla amel etmiş diğer varyantını ise kabul etmeyerek reddetmiştir. Ayrıca Bâcî, Muâz hadisiyle ilgili farklı varyantların netice olarak şu şekilde telif edilebileceğini belirtmektedir: “Eğer sana Allah’ın kitabında ve Resûlullâh’ın Sünnet’inde bulamadığın bir dava gelirse icthâd et. Ancak çözemediğin, içinden çıkamadığın mesele olursa bana yaz”.⁶³

Bazı araştırmacılara göre hadisin bu versiyonu özellikle hicrî ikinci asrın sonlarından itibaren belirginleşen re’y karşıtı zihniyetin sonucudur.⁶⁴ Bununla birlikte kıyasın batıl olduğunu belirten Şîî usûlcüler, Muâz hadisinin bu varyantını öne çıkarmışlardır. Görüldüğü üzere “Hz. Peygamber’e sorması ve cevabını beklemesini” ifade eden rivayetin öne çıkarılması ve vurgulanması Şia lehine çok önemli bir sonuç doğurmaktadır. Zira meşhur olduğu şekliyle Muâz hadisi re’yin/kıyasın şer’î bir delil olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla rivayet bu haliyle Şia’nın her dönemde bulunması zorunlu olan imam fikrine, dolayısıyla Şia’nın sünnet anlayışına aykırıdır. Ancak Şia’nın öne çıkardığı Hz. Peygamber’in “Hayır! Bana yaz/sor, ben de sana yazarım/cevap veririm” şeklindeki rivayette ise imamet fikrine vurgu yapılmakta ve kıyasa yani hür icthâdî görüşe⁶⁵ değil imamın görüşüne müracaat edilmesini istemektedir.

Son dönem Şîî akademisyenlerinden Muhammed Tîcânî’nin konuyla ilgili ifadeleri Şia’nın Muâz Hadisi’ne yaklaşımını özetler niteliktedir. Ona göre Muâz Hadisi, icthâd ve re’y ehlinin kendi görüşlerini desteklemek ve hakka batılı karıştırmak için uydurmuş olduğu hadislerden biridir. Hz. Peygamber ile Muâz b. Cebel arasında böyle bir konuşmanın geçmiş olması ve özellikle Hz. Peygamber’in Muâz’a “Eğer Allah’ın Kitâbı’nda o hükmü bulamazsan ne yapacaksın (nasıl hükmedeceksin)?” demesi imkân dâhilinde değildir.⁶⁶ Nitekim Şîî hadis müellifi Nu’mânî (öl. 360/971) de Muâz hadisinin Hz. Peygamber’e yapılmış büyük bir iftira olduğunu iddia etmiştir.⁶⁷

Sonuç

Şia mezhebi Sünnî ekolden birtakım yöntemleri almış olmakla birlikte iki tarafın en büyük ayrılık noktasını kıyas ve sünnet konusu teşkil etmektedir. Zira bu iki konu Şia mezhebi için hayati öneme sahip olan imamet fikriyle doğrudan ilgilidir. Özellikle Şîî hadis literatürünün oluşması ve kabul görmesi imamet fikrinin tamamen

⁶³ Bâcî, *İhkâmü’l-fusûl*, 2/586-587.

⁶⁴ Özaşar, “Polemik Türü Rivâyet”, 46.

⁶⁵ bk. Nasî Aslan - Ömer Zahîd Aslan, “Özgür Düşüncenin Fikhî Tezâhürü -İctihâd Kurumu-”, 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (Üsküp/Kuzey Makedonya 2019, (Ankara: Sageya Yayıncılık, 2019), 841-845.

⁶⁶ Muhammed Tîcânî, *eş-Şia hum ehli’s-sünne* (b.y.: y.y., ts.), 155.

⁶⁷ Ebû Zeyneb Muhammed b. İbrahim Nu’mânî, *Kitâbu’l-gaybe*, thk. Fâris Hasûn Kerim (Kum: Envârü’l-hüdâ, 1422), 54.

benimsenmesine ve Şī'î kelamcılarının temel anlayışlarını yeni oluşturulan Şī'î rivayetler üzerine bina etmelerine yol açmıştır. Bu durum aynı zamanda Şī'a mezhebinin kendi kabullerine aykırı bilgi ve rivayetleri de imamet anlayışlarına göre yorumlamalarını zorunlu kılmıştır.

Muâz hadisi Şī'a'nın bu yaklaşımının tipik ve bir o kadar da ilginç bir örneğini teşkil etmektedir. Nitekim Ehl-i Sünnet tarafından kıyasın güçlü bir delili olarak sunulan Muâz hadisi imamet fikrine ve imamın varlığına aykırı bilgiler ihtiva etmektedir. Zira ictihad varsa imama ihtiyaç olmayacaktır. Daha önce de geçtiği üzere Şī'a'da imam hem nassın kaynağı hem de yorumcusudur. Dolayısıyla imamın varlığı başkasının ictihad edebilmesine engel teşkil etmektedir. Bu nedenle Şī'î usûlcüler Muâz hadisinin sahih olmadığını, sahih olduğu kabul edildiği takdirde de Ehl-i Sünnet tarafından iddia edildiği gibi kıyasa delalet etmediğini savunurlar. Buna ilaveten Şī'î âlimler, Muâz hadisinin farklı bir varyantının olduğunu dile getirerek hadisin bu tarikinin delil olmaya daha elverişli olduğunu iddia ederler. Buna göre Hz. Peygamber Muâz'a "Sana arz edilen davanın hükmünü Allah'ın Kitab'ında ve Resûlullâh'ın Sünnet'inde bulamazsan nasıl hükmedeceksin?" diye sorduğunda onun "Re'y ve ictihadımla amel ederim/hükmederim (ectehidu bi-ra'yî)" demesi üzerine Hz. Peygamber "Hayır! Bana yaz/sor, ben de sana yazarım/cevap veririm" demiştir. Dolayısıyla bu rivayete göre Muâz çözümünü Kitap ve Sünnet'te bulamadığı konularda ictihad edemeyecek aksine Hz. Peygamber'in cevabını beklemek zorunda kalacaktır.

Kıyasın batıl olduğunu belirten Şī'î usûlcüler Muâz hadisinin söz konusu varyantını öne çıkarmışlardır. Görüldüğü üzere "Hz. Peygamber'e sorması ve cevabını beklemesi"ni ifade eden bu rivayetin öne çıkarılması ve vurgulanması Şī'a lehine çok önemli bir sonuç doğurmaktadır. Zira meşhur olduğu şekliyle Muâz hadisi hem re'yin/kıyasın şer'î bir delil olduğunu göstermekte hem de her dönemde bulunması zorunlu olan imam fikrine, dolayısıyla Şī'a'nın sünnet anlayışına aykırılık arz etmektedir. Şī'a'nın öne çıkardığı rivayette Hz. Peygamber'in "Hayır! Bana yaz/sor, ben de sana yazarım/cevap veririm" şeklindeki cevabı ise imamet fikrine vurgu yapmakta ve kıyasa yani hür ictihadi görüşe değil imamın görüşüne müracaat edilmesini istemektedir. Buna göre hükmü Kur'ân ve Sünnet'te yer almayan bir meselenin çözümünde Şī'î âlimlerin ictihada başvurmayıp masum imama sormaları gerekmektedir. Sonuç olarak âyetlerin ve Sünnî hadis kaynaklarında yer alan hadislerin yorumlanmasında önemli bir fonksiyon icra eden masum imam anlayışının Muâz hadisinin yorumlanmasında da etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Yazar / Author

Ömer Korkmaz

Kaynakça

- Akgül, Yusuf. “Fıkıh Usulüne Kaynaklığı Açısından Muâz Hadisinin Tahlili ve Tenkidi”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/14 (2018), 193-222.
- Aslan, Nasî. *İslâm Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*. Adana: Karahan Kitabevi, 2019.
- Aslan, Nasî - Aslan, Ömer Zahid. “Özgür Düşüncenin Fikhî Tezâhürü -İctihat Kurumu-”. 5. *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (Üsküp/Kuzey Makedonya 2019)*. 841-845. Ankara: Sageya Yayıncılık, 2019.
- Atik, Sefa. *Sünniliğin İzinde Caferî Fıkıh Usulünde Akıl*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2017.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd. *İhkâmü'l-fusûl fî ahkâmî'l-usûl*. thk. Abdülmecîd Türkî. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2008.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Huseyn b. Ali. *es-Sunenu's-suğrâ*. thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acî. Pakistan: Câmi'atu'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 1989.
- Beyhakî, Ahmed b. Huseyn b. Ali. *es-Sunenu'l-kubrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ'. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târihu'l-kebîr*. Haydarâbâd: Dâru'l-maârifî'l-Osmâniyye, 1361-1364.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiye, 1415/1994.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Fusûl fî'l-usûl*. Kuveyt: Vezâretü'l-Evkâfî'l-Kuveytiye, 1994.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. thk. İsmetullâh İnâyetüllâh Muhammed vdğ. Beyrut: Dâru Beşâirî'l-İslâmiyye - Dâru's-Sirâc, 2010.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüknu'ddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf Tâî Nîsâbü'rî. *el-Burhân fî usûli'l-fikh*. thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyda. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1997.
- Çiftçi, Şaban. “Hadis Eğitiminde Usul-Pratik Bütünlüğü “Muâz Hadisi” Örneği”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 11/2 (2015), 55-64.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer. *el-İlelu'l-vâride fî'l-ehâdisi'n-nebeviyye*. thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh. Riyâd: Dâru Taybe, 1985.
- Dârimî, Abdullâh b. Abdurrahmân. *Sunenu'd-Dârimî*. thk. Huseyn Selim Esed. Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*. thk. Muhammed Abdüsselâm Abdüşşâfi. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1993.
- Gül, Sema. “Muâz b. Cebel'in Yemen'e Gönderilmesiyle İlişkilendirilen Rivâyetlerin Şekil Yönünden Tahlili”. *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2015), 183-208.
- Hakyemez, Cemil. “Şii İmamiyye Fikhının Teşekkül Süreci ve İmamet”. *Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2008), 7-36.
- Hakyemez, Cemil. *Şîa'da Gaybet İnanıcı ve Gâib On İkinci İmam*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2009.
- Hayta, Mustafa. *Klasik Dönem Şîi-İmâmî Fıkıh Usulü Anlayışı*. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2014.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed. *Musnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu'ayb Arnâût - Âdil Murşid. b.y.: Muessesetu'r-Risâle, 2001.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Sa'îd ez-Zâhirî. *el-Muhallâ bi'l-âsâr*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Sa'îd ez-Zâhirî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.
- Kandemir, M. Yaşar. “el-Müsned”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/103. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kuzudişli, Bekir. “Şîa'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 59-92.
- Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâfi*. thk. Ali Ekber el-Gaffârî. Tahran: Dâru'l-kütübî'l-İslâmiyye, 1388/1968.

- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmûz. *Mir'âtü'l-usûl fî şerhi Mirkâtî'l-vusûl*. Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye, 1312.
- Muhakkık el-Hillî, Ebû'l-Kâsım Necmüddîn Ca'fer b. el-Hasen b. Ebî Zekerıyyâ Yahyâ el-Hüzelî. *Meâricü'l-usûl*. thk. Muhammed Hüseyin er-Rızavî. Kum: Müessesetü Âl-i Beyt, 1403.
- Muzaffer, Şeyh Muhammed Rıza. *Usûlü'l-fikh*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi'l-Matbûât, 1410/1990.
- Nu'mânî, Ebû Zeyneb Muhammed b. İbrahim. *Kitâbu'l-gaybe*. thk. Fâris Hasûn Kerim. Kum: Envâru'l-hüdâ, 1422.
- Orhan, Fatih. "İmam Serahsî'nin Haneî Haber Teorisinin Oluşumundaki Rolü". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2019), 39-60.
- Özağar, Mehmet Emin. "Polemik Türi Rivâyetlerin Gerçek Mâhiyeti". *İslâmiyât* 1/3 (1998), 19-48.
- Özcan, Ahmet. *Muâz ibn Cebel'in Hayatı ve Hadis Rivâyetindeki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SBE, 2013.
- Özkan, Halit. "Tayâlisî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/188-189. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed. *Kavâti'u'l-edille fî'l-usûl*. thk. Muhammed Hasan İsmâîl. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1999.
- Sevgili, Mehmet Macit. "Bir Usûlcü Olarak Cüveynî'nin Hadisçiliği ve Hadisçiliğine Dâir Tartışmalar - "Mu'âz Hadisi" Özelinde-". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/37 (2018), 217-246. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.406384>
- Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş'as Ezdî. *Sunenu Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddîn. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas. *Kitâbü'l-Üm*. Beyrut: Dâru'l-marife, 1410/1990.
- Şerîf Murtazâ, Alemü'l-hüdâ Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyin b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî. *ez-Zerîa ilâ usûli's-şerî'a*. thk. Ebû'l-Kâsım Gürci. Tahran: y.y., 1346.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî. *et-Tebîra fî usûli'l-fikh*. thk. Muhammed Hasen Heyto. Dimaşk: Dâru'l-fikr, 1403.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. thk. Hamdi b. Abdulmecid Selefî. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî. *Şerhu müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1415/1994.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. *Müsnevu Ebî Dâvûd Tayâlisî*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. Cize: Dâru Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1419/1999.
- Tîcânî, Muhammed. *eş-Şîa hum ehlü's-sünne*. b.y.: y.y., ts.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Sunenu't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî, 1975.
- Topgöl, Muhammed Enes. "Sünnî-Şîî İkilimine Farklı Bir Bakış: Yeniden İnşa Edilen Hadis Bağlımları". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 41 (2019), 45-83. <https://doi.org/10.26570/isad.513132>
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî. *Uddetü'l-usûl*. thk. Muhammed Rıza el-Ensârî el-Kummî. Kum: y.y., 1417.